

school life he begins to experience psychological discomfort to the scene and desperately important factor for school readiness. This important level of psychological structures, which were combined with the motivation and form, has been called child's readiness for school in psychology. It is established that child's readiness to school is a multicomponent formation, which requires complex psychological research. The structure of psychological readiness is established to provide the following components: emotional-volitional, motivational and mental readiness. The school focuses on the development of students' cognitive activity, creativity, willingness and ability to work independently, to produce new knowledge, it is impossible to master the system knowledge required for a modern man.

Key words: child of preschool age, emotional sphere, volitional qualities, psychological readiness, development, behavior, skills.

Отримано: 15.12.2013 р.

УДК 159.923.2:130.122

С.О. Ставицька

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

С.О. Ставицька. Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці. До механізмів розвитку базових компонентів духовної самосвідомості в юнацькому віці ми відносимо динамічні переходи процесів самоусвідомлення від егоцентризму до децентрації, від самопізнання до саморозуміння (основні в динаміці розвитку пізнавально-когнітивного компонента); самоусвідомлені емпатичні вияви від співпереживання до співчуття, від самоприйняття до самоствавлення (основні для розвитку емоційно-почуттєвого компонента); від ідентифікації через самоідентифікацію й отримання зворотного зв'язку до самоактуалізації й самореалізації (визначають динаміку розвитку поведінково-діяльнісного компонента); рефлексивну спрямованість на самоконтроль, самоуправління, свідомі вольові зусилля та совість (основні для розвитку мотиваційно-вольового компонента). Механізм трансценденції при цьому потенційно задає напрям отримання трансперсональних переживань, створюючи умови для перспективного переходу особистості на суб'єктно-трансцендентний рівень розвитку.

Ключові слова: самосвідомість, механізми розвитку духовної самосвідомості, юнацький вік, саморозуміння, самоставлення, самоідентифікація, самореалізація, самоконтроль, самоуправління, совість, трансценденція.

С.А. Ставицкая. Теоретический анализ проблемы механизмов развития духовного самосознания личности в юношеском возрасте. К механизмам развития базовых компонентов духовного самосознания в юношеском возрасте мы относим динамические переходы процессов самосознания от эгоцентризма к децентрации, от самопознания к самопониманию (основные в динамике развития познавательно-когнитивного компонента); самоосознанные эмпатические проявления от сопереживания к сочувствию, от самопринятия к самоотношению (основные для развития эмоционально-чувственного компонента), от идентификации через самоидентификацию и получение обратной связи к самоактуализации и самореализации (определяют динамику развития поведенческо-деятельностного компонента), рефлексивную направленность на самоконтроль, самоуправление, сознательные волевые усилия и совесть (основные для развития мотивационно-волевого компонента). Механизм трансценденции при этом потенциально задает направление получения трансперсональных переживаний, создавая условия для перспективного перехода личности на субъектно-трансцендентный уровень развития.

Ключевые слова: самосознание, механизмы развития духовного самосознания, юношеский возраст, самопонимание, самоотношение, самоидентификация, самореализация, самоконтроль, самоуправление, совесть, трансценденция.

Постановка проблеми. В умовах перехідного періоду нашого суспільства проблема розвитку духовного світу молодої людини постала як актуальне завдання, продиктоване і логікою розвитку сучасної психології, і соціальною, практичною необхідністю. У дискусіях останніх десятиліть чітко виявляється багатоплановий підхід до проблем становлення і розвитку свідомості й самосвідомості особистості як суб'єкта психічної діяльності. Самосвідомість особистості є певним рівнем розвитку її свідомості, що виявляється в єдності знань і ставлення людини до себе, до інших та світу в цілому. Вона визначається різними рівнями пізнання та усвідомлення людиною розмаїття проявів власного «Я». Людське «Я» – це вище та найскладніше інтегральне утворення в духовному світі людини, це динамічна система її психічних процесів, станів та властивостей, що здійснюються як свідомо, так і підсвідомо. На певному етапі розвитку особистості самосвідомість – вищий рівень розвитку свідомості, який є основою формування емоційної, інтелектуальної та вольової сфери

особистості, що визначає активність та самостійність особистості в її судженнях і діях.

Міра самосвідомості може бути різною – від загального, поверхового контролю за потоком думок, спрямованих на зовнішні об'єкти, до поглиблених роздумів про себе, коли «Я» одночасно є і об'єктом, і суб'єктом свідомості. При цьому власне, йдеться про внутрішнє духовне життя людини, що репрезентується через її особистісно-індивідуальні властивості. Становлення та сутність цих властивостей визначається певними механізмами розвитку духовної самосвідомості особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел за окресленою проблематикою дозволив виокремити певні підходи до розуміння та розв'язання питань духовного розвитку та розвитку самосвідомості особистості. Психологічні погляди на духовні виміри особистості базуються на розумінні взаємозв'язку між свідомістю, самосвідомістю і діяльністю (Є. І. Ісаєв, В. І. Слободчиков, О. Г. Спіркін, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова та ін.); вивченні механізмів, вікових закономірностей, природи і якостей особистості (Г. Балл, І. С. Булах, Е. Еріксон, І. С. Кон, С. Д. Максименко, В. П. Москалець, Т. М. Титаренко, Р. Трач та ін.).

Процес розвитку самосвідомості особистості у період дорослішання пов'язується з процесами соціалізації, індивідуалізації та інтеграції особистості, формуванням соціальної позиції; конструюванням різних образів «Я» у структурі «Я-концепції» особистості юнацького віку (Г. В. Акопов, Б. С. Волков, І. С. Кон, Ю. Обуховський, В. В. Павловський та ін.); формуванням ціннісно-сислової та морально-духовної сфери особистості (І. Д. Бех, І. С. Булах, С. Д. Максименко).

Разом з тим, проблема механізмів розвитку духовної самосвідомості як певного системно-цілісного інтегрального утворення залишається малодослідженою, що й визначає її актуальність та наше звернення до необхідності представити власне бачення цієї проблеми, здійснивши теоретичний аналіз та узагальнення існуючих підходів до її розв'язання.

Формування мети та постановка завдань дослідження. Мета дослідження полягає у представленні теоретичного аналізу проблеми розвитку механізмів духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці. **Завдання дослідження.** На основі теоретичного аналізу та узагальнення психологічних джерел визначити соціально-психологічні механізми розвитку духовної самосвідомості особистості юнацтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психології існують різні підходи до розуміння механізмів розвитку свідомості й самосвідомості особистості. І. Д. Бех, аналізуючи, процеси морально-духовного перетворення особистості в підлітковому та юнацькому віці, виділяє такі механізми морально-духовного перетворення особистості: самооцінку, самопізнання, самоствавлення, рефлексію і саморефлексію, самоконтроль, самоприйняття, ідентифікацію, самоідентифікацію, зворотній зв'язок, духовну напруженість, совість і волю як механізм досягнення духовного. Головним механізмом він вважає свідомі вольові зусилля особистості [2, с.106].

За О. П. Колісником, перехід до вищого ступеня духовного розвитку здійснюється лише тоді, коли принципово новий ідеальний смисл входить в ієрархію існуючих смислів людини через цілеспрямоване вольове становлення необхідного психічного механізму саморозвитку, який для кожного ступеня духовного розвитку є своїм. До психічних механізмів саморозвитку особистості він відносить: осмислення очікувань і оцінок, яке реалізується самосвідомістю; самозадум особистісного зростання, в якому виражається міра духовного зростання особистості; самозаохочення, в якому виявляється міра вольового розвитку; самовиконання себе як особистості у світі.

Засобами психологічної культури і практичної психології можна цілеспрямовано встановити особливі механізми зворотного зв'язку взаємодії людини зі світом, якими є ідентифікація, рефлексія, децентрація, медитація, емпатія і спонтанність. Вони одночасно є психічними механізмами саморозвитку в духовному потоці психіки, здатними допомогти особистості вибудувати світоцентричну і просоціальну ієрархію смислів [13, с. 52-58].

К. Обуховський висуває гіпотезу, що процес «очищення» інтенціонального «Я» від постійного обростання досвідом і збагачення ним предметного «Я» є психологічною умовою розвитку особистості. Це, власне, є і механізмом розвитку «Я», механізмом розвитку самосвідомості особистості. Після механізмів фізіологічної і психологічної площини він є механізмом третьої площини – феноменології людської психіки, організації її «Я» [12, с. 267-268]. У своїй роботі ми розглядаємо в динаміці всі три площини, прив'язуючи їх до рівнів розвитку самосвідомості.

В. П. Москалець виділив такий механізм розвитку духовності особистості як художньо-естетичне сприймання. На думку вченого, стрижневим психологічним механізмом, що забезпечує становлення особистості як суб'єкта життєдіяльності, є екзис-

тенціальна рефлексивність, усвідомлення себе як цілісного самобуття, своїх актуальних і потенційних потреб, можливостей, сенсу свого життя. Стверджувальним началом такої рефлексивності є потреба особистості в саморозбудові свого духовного середдя, спрямованість на духовне самозростання. Здатність особистості до переструктурування мотивації своєї життєдіяльності розвивається через аутентичну смислову наповненість моральних та естетичних переживань, формування почуття етнічної ідентичності та екзистенціальної відповідальності [11].

Ми погоджуємося з тим, що ефективне використання цього чинника у навчально-виховному процесі може бути забезпечене за умови спеціальної організації процесу засвоєння учнями та студентами змісту предметів естетичного, етичного, культурологічного циклів, зокрема таких, як релігієзнавство, християнська етика, психологія релігії. Це відкриває шлях для застосування нових концептуальних схем, підходів і механізмів духовного розвитку підростаючого покоління, наприклад, шляхом певним чином організованого освітнього процесу та релігійного просвітництва як механізму розвитку духовної самосвідомості особистості.

Відповідно до концепції розвивального та особистісно-зорієнтованого навчання та виховання, ідеї та механізми впровадження якого розробляли такі психологи як І. Д. Бех, І. С. Булах, С. Д. Максименко, П. Р. Чамата та ін., повноцінний психічний розвиток учнів забезпечується за умови оволодіння ними абстрактно-екзистенційними поняттями високого рівня узагальнення [2; 3; 9; 20]. Вони інтегрують теоретичні знання і практичний досвід людини у цілісний світогляд, систему узагальнених диспозицій, чим забезпечується духовний розвиток особистості. Відповідно, сенситивним періодом для актуалізації цих процесів у розвитку духовної самосвідомості є юнацький вік. У юнаків розвиток самосвідомості, самооцінки, інтересів, ідеалів, цінностей та переконань відбувається в рамках становлення світогляду, що поєднується з підвищенням рівня моральних рефлексій, розширенням мрій, сподівань, диспозицій з орієнтацією на майбутнє.

П. Р. Чамата зазначав, що механізмом розвитку самосвідомості, який сприяє посиленню інтересу до самопізнання, є розвиток спостережливості та вироблення звички до самопостереження [20]. Самопостереження – це, власне, рефлексія у психологічному розумінні цього слова. Нерозривність явищ свідомості, самосвідомості й рефлексії відзначає багато авторів, зо-

крема, Г. В. Акопов, у процесі дослідження феномена рефлексії як значеннєвого центру всієї людської реальності [1].

Обговорюючи проблему подолання повної поглиненості поточним процесом життя й можливості зайняти позицію над ним, В. І. Слободчиков й Є. І. Ісаєв як перший етап перетворення буттєвої свідомості в рефлексивну свідомість розглядають усвідомлення себе, або самосвідомість. Автори вважають формами цього процесу – самопізнання, самооцінку, самоконтроль і самоприйняття [15]. Ці форми у нашій роботі ми розглядаємо та реалізуємо як механізми розвитку духовної самосвідомості.

За О. Г. Спіркіним самосвідомість – не тільки пізнання себе, а й ставлення до себе: своїх якостей і станів, можливостей, фізичних і духовних сил, тобто їх самооцінка. Людина як особистість – самооцінювальна істота, тому самооцінка може виступати механізмом розвитку самосвідомості. Самосвідомість і самопізнання неминуче пов'язані із самоаналізом, що є засобом самоконтролю й розумної організації своєї поведінки, установавлення правильних взаємин з іншими людьми. У результаті ідентифікації себе з іншою людиною виникають емоційні зв'язки, емпатія, що забезпечують динаміку особистісного росту й розвитку самосвідомості [16].

Також формування довіри до себе виступає одним із психологічних механізмів реалізації творчого потенціалу особистості, розкриття й прояву індивідуально-особистісних якостей «Я» людини, що сприятиме розвитку її духовної самосвідомості [17].

Г. Балл і Р. Трач вважають, що можна говорити і про такий механізм розвитку самосвідомості, як трансценденція, де дослідження і практика «трансперсонального» охоплюють два напрями: трансперсональні переживання (з відповідними рівнями й станами), що доступні людині, але часто пов'язані з тимчасовими змінами свідомості; трансперсональний розвиток («структур» свідомості), що передбачає триваліші зміни-перетворення свідомості, коли світогляд особи, її «буття» на планеті зазнають переструктурування відносно незворотним чином [6, с. 251].

Людина стає «цілком людиною», коли усвідомлює свою ідентичність. Ідентичність – психічний компонент (й механізм розвитку – авт.) самосвідомості, який формується й існує у світі людини [7, с.3-4]. Проблема ідентичності актуальна з причини відміченої дослідниками кризи ідентичності сучасної людини й пов'язаними з цим психотерапевтичними задачами (Т. М. Буякас, Е. Еріксон ін.) [4; 21; 22].

Далі зосередимося на механізмах розвитку духовної самосвідомості в юнацькому віці. Згідно концепції Е. Еріксона, зміна

тілесних характеристик та функцій організму й активний розвиток образу власного «Я» приводить до кризи юнацького віку, яка пов'язана з «дифузністю» ідентичності, що включає три складові – соматичну, особистісну та соціальну [22, с.503].

Юнацькому періоду притаманні пошуки власної ролі в житті, сенсу свого існування та визначення шляху втілення в життя обраних цінностей, тому криза не обмежується лише пошуками власної індивідуальності, а може бути кризою ідентичності професійної, етнічної, національної чи релігійної. Така криза примушує думати про себе, обирати шляхи, якими хочеться пройти крізь життя, тобто розвивати власну самосвідомість [21]. Польський дослідник З. Кроплевський звертає увагу на те, що молодь за своєю природою схильна до гострого переживання криз з огляду на несформований ще кістяк особистості та спрямованість на руйнацію авторитетів [23]. Порогом на шляху до зрілості стає ідентифікація, що поєднує зачатки потреби в сенсі життя з діями, спрямованими на задоволення потреби в емоційному контакті (емоційно-почуттєвий компонент). Коли у процесі навчання й набуття досвіду в індивіда спостерігається ріст інтелектуальних вимог до себе (пізнавально-когнітивний компонент), а формула ідентифікації вже не може залишатися достатнім критерієм змісту, створюються умови для виникнення нових формул пізнавальних конструктів. З них юнаки створюють більш загальні, реалістичні й динамічні гіпотези власного змісту та сенсу життя, які більше підходять для використання з метою кращого розуміння своєї поведінки і її нових інтерпретацій та реалізації (поведінково-діяльнісний компонент).

На етапі юнацького віку формулювання концепції змісту життя охоплює найчастіше крайній діапазон проблем (юнацький максималізм), оскільки відсутні досвід і необхідний критичний підхід, який би дозволив сформулювати кілька концепцій того самого змісту, піддати їх критичному аналізу і вибрати одну з них, найбільш адекватну до реальних умов та власних здібностей і можливостей їх реалізації. Юнацький вік – це лише початок на шляху виникнення зрілої фази потреби в сенсі життя, що вимагає психологічних умов, необхідних для створення «працюючої» концепції себе, яка виконує функцію інструмента, з допомогою якого доросла людина відповідально контролює (мотиваційно-вольовий компонент) свою біографію. Далеко ще і до одержання соціального статусу дорослої людини. Тому концепцію цієї фази (юнацький вік) деякі психологи називають «космічною» (А. Маслоу, К. Обуховський та ін.), коли настає: «Хворобливе

відчуття контрасту між ідеалізованим «Над-Я» і збитковим «Я», що змушує пізнавати власну душу, самого себе, працювати над собою» [12, с. 259-260]. Таким чином, самопізнання та саморозвиток виступають механізмами розвитку духовної самосвідомості в юнацькому віці.

Численні дослідження молоді (Б. С. Волков, І. С. Кон, К. Обуховський, В. В. Павловський, Т. М. Титаренко та ін.), вказують на явно виражений страх перед дорослішанням, прийняттям відповідальності за себе [5; 8; 12; 14; 19].

Характеризуючи основні проблеми юнацтва, можемо констатувати, що протягом перших десятиліть ХХІ ст. суть проблем молоді людини мало змінилася. Однак, ситуація, у якій вона вирішує свої проблеми, зазнала величезних змін. Основною проблемою стає необхідність підтримувати високий рівень споживання, що викликає фрустрацію і підсилює агресивну поведінку. Властива цьому віковій енергія часто витрачається даремно, навіть приносить шкоду. Тому робота з юнаками та молоддю, на нашу думку, має переміститися в усі освітньо-виховні заклади, починаючи з дошкільних дитячих закладів і закінчуючи вищою школою. У своїй роботі ми обґрунтовуємо нагальну необхідність поглиблення розвивальної та виховної функції гуманітарного циклу викладання у вищій і середній школі для формування фізично, психологічно і соціально зрілої особистості.

Згідно концептуальних положень І. Д. Бека, виховання духовно зрілої особистості, для якої поняття добра, справедливості, совісті, обов'язку набули б непохитності, стали б власними ціннісними орієнтирами, є головною метою сучасної освіти. Негативною умовою, що перешкоджає нормативному функціонуванню будь-якого виховного механізму, є внутрішня духовна небезпечність, яка стримує безперервний процес духовного самозмінювання особистості з усвідомлення свого Я-образу, призводить до відчуження від власного Я-ідеального, тому його сенсожиттєві орієнтири втрачають притягальну силу. Опозицією духовній безпечності є духовна напруженість як глобальна внутрішня умова особистісного розвитку. Джерелом духовної напруженості особистості є рівень свідомого вольового процесу, який має породити відповідні вольові зусилля, які би сприяли осмисленому бажанню (прагненню) оволодіти вищими морально-духовними добродіями і втілити їх у власній життєдіяльності. Таке переоцінювання цінностей надзвичайно психологічно складне ... й вимагає трансформацій у емоційній структурі особистості. Воля при цьому виступає як функція людської пси-

хіки, яка полягає у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки; прагненні досягти мети. При цьому, зусилля педагога спрямовується на перецентрацію мислення вихованця з власного інтересу на спосіб мислення, який орієнтує його на потреби іншої людини. Таке саногенне (оздоровче) мислення нейтралізує прояв почуттів, які не сприяють морально-духовному зростанню особистості й культивує вищі духовні переживання [2].

Отже, в ієрархії механізмів морально-духовного розвитку особистості провідним є механізм самосвідомості, де самосвідомість – вищий рівень розвитку свідомості, який є основою формування розумової активності та самостійності особистості в її судженнях і діях. На наш погляд, механізм самосвідомості творить зміст розгортання інших механізмів цього розвитку, визначає характер виховних впливів, спрямованих на досягнення педагогічних цілей, зокрема інтегративний розвиток духовної самосвідомості через становлення фізичної, психічної і соціальної самосвідомості.

Згідно концепції І. С. Булах, механізмами моральної самосвідомості у контексті моральної саморефлексії є осмислення й переосмислення особистісних змістів «Я»; у контексті моральної саморегуляції – це прийняття і реалізація довільних рішень та особистісних якостей. Завдяки їм результати трансформації моральної самосвідомості особистості підлітка виявляються в моральних новоутвореннях: особистісній гідності, честі, совісті та відповідальності [3, с. 170-174].

Такі ж механізми функціонування моральної самосвідомості ми спостерігаємо і в юнацькому віці, де вони набувають більш узагальнених характеристик на рівні становлення Я-концепції особистості, коли моральна самосвідомість включається в структуру духовної самосвідомості й виявляє себе на рівні світогляду, зокрема, життєвих принципів, ідеалів та переконань.

З позицій особистісно-орієнтованого підходу до виховання та розвитку особистості підкреслюється значущість таких шляхів особистісного зростання людини, які пов'язані із забезпеченням становлення морально-духовних складових самосвідомості, формуванням ціннісно-сислової сфери та розвитком особистісних цінностей (І. Д. Бех, І. С. Булах) [2; 3]. Будь-яка особистісна цінність створюється вчинками. Саме вчинок завершує «побудову» особистості в юнацькому віці, оскільки, моральні устремління залишають слід у свідомості та самосвідомості, коли втілюються у відповідні дії і стають актами вільного вчинку (В. А. Роменець,

В. О. Татенко, Т. М. Титаренко), забезпечуючи розвиток духовної самосвідомості [18].

Емпіричні дослідження у сфері моральної самосвідомості підтверджують актуальність і значення етичних і моральних категорій в розвитку особистості, організації особистістю власного досвіду та формування світогляду. Так, у роботі С. В. Монахова розглянуто психологічні особливості становлення такої фундаментальної характеристики особистості, як совіслівість. Відзначається її значення як компонента самосвідомості, який виконує функції самопізнання, самооцінки і саморегуляції поведінки й діяльності [10, с. 165-169].

За дослідженнями Д. С. Шимановського моральна активність особистості виступає як цілісна духовно-практична діяльність, яка складається з відносно самостійних актів – внутрішніх (цілепокладання, мотивація, аналіз ситуації, вибір засобів, прогнозування наслідків, прийняття рішення) й зовнішніх (у формі предметних дій, висловлювань, рухів), які мають позитивний чи негативний моральний зміст. Одиницею й продуктом моральної діяльності є вчинок – єдність моральних знань, прагнень й реальних дій, у яких об'єктивується ставлення особистості до інших, до себе і світу [21, с.93-94]. З таким підходом найбільше узгоджується розуміння нами реалізації поведінково-діяльницького компонента розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці.

На нашу думку, у людини з високим рівнем розвитку духовної самосвідомості вчинок супроводжується розумінням власної відповідальності за зроблений вибір, у кожній конкретній ситуації, незалежно від зовнішніх умов його реалізації, хоча й з розумінням та свідомим прийняттям наслідків такого вибору (вчинку). Якщо моральну свідомість можна вважати одним із показників соціальної зрілості особистості, то моральна самосвідомість – це показник індивідуальної зрілості людини. Індивідуальна зрілість дозволяє людині оптимально співвідносити індивідуальну, суспільну й загальнолюдську спрямованість власної моральної поведінки в процесі життєдіяльності, особливо в ускладненій (критичній) ситуації вибору, де часто виникає суперечність між такою спрямованістю. Надання переваги певному виду моральної спрямованості (індивідуальній, соціальній чи загальнолюдській) може слугувати критерієм рівня розвитку духовної самосвідомості особистості.

Соціальна, індивідуальна та загальнолюдська цінність самосвідомості людини виявляється через аналіз пізнавальної,

оцінної та регулятивної функцій, які реалізуються нею в процесі духовно-моральної діяльності. Здійснюється такий процес через механізми самопізнання, самооцінки, самоуправління та самовдосконалення. Проте знання про себе як духовно-морального суб'єкта не є для людини самоціллю, а слугує вирішенню задач налагодження взаємин з оточуючими людьми через краще їх розуміння та розуміння власних властивостей; розширення можливостей для самоактуалізації та самореалізації власного духовного потенціалу, спрямованого на утвердження загальнолюдських цінностей. Тому критерієм достовірності знань людини про свої духовно-моральні якості є духовно-моральна практика.

Для пізнання своєї духовно-моральної діяльності людина потребує моральної рефлексії (тобто, розвиток моральної рефлексії є механізмом розвитку духовної самосвідомості), через яку вона порівнює, аналізує, узагальнює (пізнавально-когнітивний компонент) різні дії і вчинки (поведінково-діяльнісний компонент) та переживання, які їх супроводжують (емоційно-почуттєвий компонент), створюючи цілісну концепцію «Я» (в процесі реалізації мотиваційно-вольового компонента).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, за результатами проведеного аналізу ми виділили механізми розвитку духовної самосвідомості. Оскільки духовна самосвідомість – це складне системно-структурне утворення психіки, то механізми її розвитку, на наш погляд, виходять за межі класичних механізмів самосвідомості і включають ширші функціонально-процесуальні психічні утворення. Механізми духовної самосвідомості творять зміст розгортання інших механізмів розвитку, визначають характер навчально-виховних впливів, спрямованих на досягнення соціальних, психологічних та педагогічних цілей, а також процесів саморозвитку. Відповідно, до механізмів розвитку базових компонентів самосвідомості й, відповідно, духовної самосвідомості ми відносимо динамічні переходи процесів самоусвідомлення від егоцентризму до децентрації, від самопізнання до саморозуміння (*основні в динаміці розвитку пізнавально-когнітивного компонента*); *самоусвідомлені* емпатичні вияви від співпереживання до співчуття, від самоприйняття до самоставлення (*основні для розвитку емоційно-почуттєвого компонента*); від ідентифікації через самоідентифікацію й отримання зворотного зв'язку до самоактуалізації й самореалізації (*визначають динаміку розвитку поведінково-діялісного компонента*); рефлексивну спрямованість на самоконтроль, самоуправ-

ління, свідомі вольові зусилля та совість (*основні для розвитку мотиваційно-вольового компонента*).

Механізм трансценденції, при цьому, потенційно задає напрям отримання трансперсональних переживань, створюючи умови для перспективного переходу особистості на суб'єктно-трансцендентний рівень розвитку. Звичайно не всі досягають такого рівня, проте ми вважаємо, що всі мають шанс його досягти, зокрема через відповідну організацію системи освіти й релігійної просвіти.

Список використаних джерел

1. Акопов Г. В. Проблема сознания в российской психологии: учебное пособие / Г. В. Акопов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 232 с. – С. 35-199.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності// Наукове видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія / І. С. Булах. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с. – С. 65.
4. Буякас Т. М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов / Т. М. Буякас // Вестник Московского университета. – Сер. 14. – 2000. – № 1. – С. 56-65.
5. Волков Б. С. Психология юности и молодости: Учебное пособие / Б. С. Волков. – М.: Академический прект: Трикста, 2006. – 256 с.
6. Гуманістична психологія: Антологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]: В 3-х т. / за ред. Р. Трача, Г. Балла. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – Т. 2: Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології) – 2005. – 279 с.
7. Идентичность: Хрестоматия/[сост. Л.Б. Шнейдер]. – М.: Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 272с. – С. 3-4.
8. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с. – С. 332-333.
9. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: «КММ», 2006. – 240 с.
10. Монахов С. В. Совесть как показатель личностного развития на рубеже перехода из подросткового в юношеский возраст / С. В. Монахов // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С. 165-169.

11. Москалець В. П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. П. Москалець. – К., 1996. – 49 с.
12. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека / К. Обуховский: [пер. с польск. С. Карпенюк]. – СПб.: Издательство «Речь», 2003. – 296 с. – С. 80.
13. Колісник Олексій. Духовний саморозвиток особистості / Олексій Колісник // Соціальна психологія №1, (15); Український центр політичного менеджменту / Гол. ред. Юрій Шайгородський. – 2006. – С. 62-77.
14. Павловский В. В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи / В. В. Павловский. – М.: Академический проект, 2001. – 304 с.
15. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности: учеб. пос. для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с. – С. 177-180.
16. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1972. – 303 с. – С. 143.
17. Ставицька С. О. Довіра до себе як психологічний механізм реалізації творчої особистості / С. О. Ставицька // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Серія № 12: Психологія: зб. наук. праць / відп. ред. Л. В. Долинська. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч.1. – 400с. – С. 193-204.
18. Татенко В. О. Володимир Андрійович Роменець (1926-1998): життя як вчинок і подія / В. О. Татенко, Т. М. Титаренко // Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
19. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
20. Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей / П. Р. Чамата. – К.: Знання, 1965. – 48 с. – С.45-46.
21. Шимановский Д. С. Самосознание в структуре нравственной деятельности личности / Д. С. Шимановский // Вопросы философии. – 1984. – № 3. – С. 93-101.
22. Эриксон Э. Идентичность. Теоретическая интерлюдия // Психология самосознания / Э. Эриксон. – Самара: И. Дом «Бахрах – М», 2000. – С. 503.
23. Kroplewski Z. Czlowiek w kryzysie tozsamosci. W. drodze, 3/1993. – S. 42-50.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Akopov G. V. Problema soznaniya v rossijskoj psihologii: uchebnoe posobie / G. V. Akopov. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta; Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODJeK», 2004. – 232 s. – S. 35-199.
2. Beh I. D. Vihovannja osobistosti: Shodzhennja do duhovnosti// Naukove vidannja / I. D. Beh. – K.: Libid', 2006. – 272 s.
3. Bulah I. S. Psihologija osobistisnogo zrostannja pidlitka: monografija / I. S. Bulah. – K.: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2003. – 340 s. – S. 65.
4. Bujakas T. M. O problemah stanovlenija chuvstva samoidentichnosti u studentov-psihologov / T. M. Bujakas // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Ser. 14. – 2000. – № 1. – S. 56-65.
5. Volkov B. S. Psihologija junosti i molodosti: Uchebnoe posobie / B. S. Volkov. – M.: Akademicheskij prekt: Triksta, 2006. – 256 s.
6. Gumanistichna psihologija: Antologija: navch. posib. [dlja stud. vishh. navch. zakl.]: V 3-h t. / za red. R. Tracha, G. Balla. – K.: Univ. vid-vo PUL'SARI, 2005. – T. 2: Psihologija i duhovnist': (Svitogljadni aspekti gumanistichno zorientovanih naprjamiv u suchasnij zahidnij psihologii) – 2005. – 279 s.
7. Identichnost': Hrestomatija / [sost. L. B. Shnejder]. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta; Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODJeK», 2003. – 272 s. – S. 3; S. 20-25.
8. Kon I. S. V poiskah sebja. Lichnost' i ee samosoznanie / I. S. Kon. – M.: Politizdat, 1984. – 335 s. – S. 332-333.
9. Maksimenko S. D. Genezis sushhestvovanija lichnosti / S. D. Maksimenko. – K.: «KMM», 2006. – 240 s.
10. Monakhov S. V. Sovestlyvost' kak pokazatel' lychnostnoho razvytyya na rubezhe perekhoda yz podrostkooho v yunosheskyy vozrast / S. V. Monakhov // Myr psykholohyy. – 2002. – № 2. – S. 165-169.
11. Moskalec' V. P. Psihologichni osnovi vihovannja duhovnosti v ukraïns'kij nacional'nij shkoli: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja dokt. psihol. nauk: spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / V. P. Moskalec'. – K., 1996. – 49 s.
12. Obuhovskij K. Galaktika potrebnostej. Psihologija vlechenij cheloveka / K. Obuhovskij: [per. s pol'sk. S. Karpenjuk]. – SPb.: Izdatel'stvo «Rech'», 2003. – 296 s. – S. 80.

13. Kolisnik Oleksij. Duhovnij samorozvitok osobistosti/ Oleksij Kolisnik // Social'na psihologija №1, (15) /Ukrains'kij centr politichnogo menedzhmentu. Gol. red. Jurij Shajgorods'kij. – 2006. – S. 62-77.
14. Pavlovs'kij V. V. Juventologija: proekt integrativnoj nauki o molodezhi / V. V. Pavlovs'kij. – M.: Akademicheskij proekt, 2001. – 304 s.
15. Slobodchikov V. I. Osnovy psihologicheskoy antropologii. Psihologija cheloveka: Vvedenie v psihologiju sub#ektivnosti: ucheb. posobie dlja vuzov / V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev. – M.: Shkola-Press, 1995. – 384 s. – S. 177-180.
16. Spirkin A. G. Soznanie i samosoznanie / A. G. Spirkin. – M.: Politizdat, 1972. – 303 s. – S. 143.
17. Stavic'ka S. O. Dovira do sebe jak psihologichnij mehanizm realizacii tvorchoi osobistosti / S. O. Stavic'ka // Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova: Serija № 12: Psihologija: zb. naukovih prac' / vidp. red. L. V. Dolins'ka. – K. : NPU imeni M. P. Dragomanova, 2005. – № 6 (30). – Ch.1. – 400 s. – S. 193-204.
18. Tatenko V. O. Volodimir Andrijovich Romenec' (1926-1998): zhittja jak vchinok i podija / V. O. Tatenko, T. M. Titarenko // Istorija psihologii HH stolittja: navch. posibnik / V. A. Romenec', I. P. Manoha. – K.: Libid', 1998. – 992 s.
19. Titarenko T. M. Zhittevij svit osobistosti: u mezhah i za mezhami budennosti / T. M. Titarenko. – K.: Libid', 2003. – 376 s.
20. Chamata P. R. Samosvidomist' ta ii rozvitok u ditej / P. R. Chamata. – K.: Znannja, 1965. – 48 s. – S.45-46.
21. Shymanovskyy D. S. Samosoznanye v strukture npravstvennoy deyatel'nosti lychnosti / D. S. Shymanovskyy // Voprosy fylosofyy.- 1984. – # 3. – S. 93-101. Jerikson Je. G. Identichnost': junost' i krizis / Je. G. Jerikson; [per. s angl.], [obshh. red. i predisl. A. V. Tolstyh]. – M.: Izdatel'skaja gruppa «Progress», 1996. – 344 s.
22. Jerikson Je. Identichnost'. Teoreticheskaja interljudija // Psihologija samosoznanija / Je. Jerikson. – Samara: I. Dom «Bahrah – M», 2000. – S. 503.
23. Kroplewski Z. Czlowiek w kryzysie tozsamosci. W drodze, 3/1993. – S. 42-50.

S.O. Stavytska. Theoretical analysis of the young personality's spiritual self-consciousness development mechanisms. According to the re-

sults of the theoretical analysis, we identified development mechanisms of spiritual self-consciousness. Since the spiritual self-consciousness has been a complex systematic and structural formation of the psyche, the mechanisms of its development, in our opinion, are beyond the scope of classical self-consciousness mechanisms and include broader functional procession of psychical formations. Mechanisms of spiritual self-consciousness create content deployment of other mechanisms; determine the character of teaching and educational influences that are designed to achieve social, psychological and educational purposes and processes of self-development. Mechanisms of the basic components of youth's spiritual self-consciousness include dynamic conversion process of self-awareness from self-centeredness to decent ration from self-knowledge to self-understanding (basic dynamics of cognitive component), self-conscious expressions of empathic from empathy to compassion, from self-acceptance to self-treatment (basic for the development of emotional and sensory components), from identification through self-identification and obtaining feedback to self-actualization and self-realization (determining the dynamics of behavioral activity component) reflexive orientation to self-control, self-management, conscious volitional efforts and conscience (basic for the development of the motivational and volitional component). Transcendence mechanism potentially sets the direction of obtaining the transpersonal experiences, setting the stage for the perspective transition of the individual to the subject-transcendent development level. Of course, not everything reaches that level, but we believe that everyone has the chance to reach it, including through appropriate organization of the formal education system and religious education.

Key words: self-consciousness, development mechanisms of spiritual self-consciousness, young age, self-understanding, self-attitude, self-identification, self-realization, self-control, self-management, conscience, transcendence.

Отримано: 15.01.2014 р.